

Muhammed Ceyhan ve Murat Alandağlı, *Hacı Bektaş Veli Dergâhına Yüz Sürenler*, Pir Sultan Abdal 2 Temmuz Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 2019*

Kamil YAVUZ**

Tasavvuf ekollerinden Haydari koluna mensup Rum Abdalları'ndan Abdal Musa tarafından 14. yüzyılda Hacı Bektaş Veli kültü etrafında şekillendirilen ve Osmanlı Devleti himayesinde 16. yüzyılda Balım Sultan'ın bir tarikat organizasyonuna kavuşturduğu Bektaşilik; bizatihi Hacı Bektaş Veli tarafından teşekkül ettirilmemiş ancak onun şahsiyeti ve öğretileri etrafında teşekkül ettiği için Hacı Bektaş Veli, tarikatın piri ve babası sayılmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin Alevi ve Bektaşi geleneğindeki tartışılmaz ağırlığı ve rolüne karşın tarihsel kimliği üzerine veriler oldukça kısıtlıdır. Ondan bahseden ilk kaynaklardan biri 14. yüzyılda Aşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi tarafından kaleme alınan *Menâkıbü'l-kudsiyye fî Menâsibü'l-ünsiyye* adlı eserdir. Buna göre Hacı Bektaş, Anadolu'daki Babailer Hareketi'nin lideri, Horasan Melametiliğinin Anadolu'daki kollarından

Vefailik tarikatının şeyhi Baba İlyas'ın halifeleri arasındadır. Aynı dönemde Ahmed Eflakî'nin kaleme aldığı *Menâkıbü'l-ârifin* adlı eserde de Hacı Bektaş Veli, Baba İlyas'ın halifeleri arasında gösterilir. Hacı Bektaş Veli'den bahseden ve hakkında en detaylı bilgilerin yer aldığı kronik statüsündeki eser *Aşıkpaşazade Tarihi*'dir. Bu esere göre Hacı Bektaş Veli, Horasan'dan kardeşi Mentuş ile Anadolu'ya gelir. Baba İlyas'ı görmek için buraya gelen Hacı Bektaş Veli, Sivas'ta Baba İlyas'a intisap eder. Orta Anadolu'da kardeşiyle onun hizmetinde seyahat eder. Kardeşi Sivas'ta şehit edilir. Kendisinin mezarı ise Kayseri'dedir. Bizatihi Hacı Bektaş Veli tarafından düzenlenen *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme-yi Hacı Bektaş* yahut sadece *Velayetname* adıyla bilinen eser; menkıbevî nitelikte olmasına karşın Hacı Bektaş Veli'nin Horasan geçmişi, Ahmed Yesevi ve Lokman Perende gibi önde gelen dini şahsiyetlerle bağlantısı, Anadolu'ya gönderilişi, Sulucakarahöyük merkezli faaliyeti, Türkmen ve gayrimüslimlerle münasebetleri, halifelerinin Anadolu'daki çalışmaları ve kendisinin

* Geliş Tarihi: 18.08.2020, Kabul Tarihi: 21.08.2020. DOI: 10.34189/hbv.95.013

** Araş. Gör., Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ordu/Türkiye, Kamilyavuz@odu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5607-0137>

ölümü hakkında kıymetli tarihî bilgileri ihtiva eder. *Velayetname* de dâhil olmak üzere ondan bahseden kaynaklar ve 13. yüzyıl Anadolu'sundaki sosyal, dinî, siyasî ortam dikkate alınarak onun tarihsel kimliğinin ana hatları belirlenebilir. 1209-1210 civarında doğduğu Gölpınarlı'nın çalışmalarıyla (1958: 19-20) tespit edilmiş olan Hacı Bektaş Veli, Horosan Melametiyye ekolünden Yesevi, daha büyük ihtimalle ise Haydarî tarikatına mensup bir derviş olarak Anadolu'ya gelmiştir. Diğer Horasan Erenleri gibi kendine bağlı bir Türkmen grubuyla Anadolu'ya geldiği bilinmektedir. Nitekim Beldiceanu-Steinherr, tahrir kayıtları üzerinden yürüttüğü çalışmalarında Bektaşlı aşiretine dair verileri ortaya koymuştur. Bu kayıtlardan Hacı Bektaş'ın bu Türkmen grubuna mensubiyetine dair ipuçları görülebilmektedir (Beldiceanu-Steinherr, 2011: 130-187). Baba İlyas'ın halifesi olduğuna dair dönemin kaynaklarında müşterek bir bilgi olmasına karşın Babailer isyanında etkinliği görülmez. Ayrıca *Velayetname*'de Ahmed Yesevi'ye bağlı bir derviş olarak sunulur. Sulucakarahöyük'teki faaliyeti de sadece *Velayetname*'den takip edilebilir. O dönemde sık görülen popüler sofi tiplere benzer surette burada yarı-göçebe/göçebe çoğunluğu Çepni olan Türkmen grupları arasında faaliyetini yürütmüş ve nüfuz kazanmış bir mutasavvıf görünümündedir.

13. yüzyıl Anadolu'sunda Babailiği benimsemiş Vefai, Haydari, Kalenderi Abdal Musa, Abdal Kumral gibi Rum Abdalları arasındaki dervişler henüz "Bektaşî" olarak adlandırılmasalar da Batı Anadolu Türkmen beylikleri arasında Hacı Bektaş Veli ananesinin, kültünün yerleşmesini sağlamıştır. Hacı Bektaş'tan sonra Sulucakarahöyük'teki zaviyenin başına geçen Bâciyân-ı Rum'dan Hatun Ana'nın müridi Abdal Musa, Batı Anadolu'da gazayla meşgul Osmanlı Türkmenleri gibi gruplar arasında fetihlere katılarak Hacı Bektaş'ın menkıbelerini buralarda yaymış ve onun yolu üzere zaviyeler teşekkül ettirmiştir. Onun gibi yüzlerce Rum Abdal Balkanlar'daki fütuhata dâhil olarak Hacı Bektaş Veli kültünü Balkanlar'daki İslam anlayışının temeli haline getirmiştir. Eski inançlarını, anelerini sürdüren konar-göçer Türkmen gruplarıyla aynı dili konuşan, onların tarz-ı hayatına uygun bir anlayışı temsil eden Bektaşilik, zamanla diğer zümreleri de bünyesine katarak hâkim ekol haline gelmiştir. Bektaşilik erken dönemlerinden itibaren yerleşik İslam'ın, medrese geleneğinin hâkim olduğu yerleşik kültür merkezlerinin dışında uçlarda, yeni fethedilmiş coğrafyalarda zaviyeler aracılığıyla geniş temsil imkânı bulmuştur. Günümüzdeki hüviyetiyle Bektaşilik ise on altıncı yüzyılda teşekkül ettirilmiştir. II. Bayezid tarafından Hacı Bektaş Veli zaviyesinin şeyhliğine Balım Sultan'ın tayininden sonra Bektaşilik; Kalenderi, Haydari gibi diğer zümrelerden ayrışarak erkân ve âdâbı belirlenmiş teşkilatlı bir tarikata dönüşmüştür. Böylece Orta Anadolu'dan başlamak üzere Balkanlar'a kadar yayılan Hacı Bektaş Veli kültüne bağlı zaviyeler merkezi denetim altına alınmış, Sulucakarahöyük'teki Hacı Bektaş Veli Zaviyesi merkezli, ekonomik kaynakları güçlü, Osmanlı idaresinin ve ideolojisinin denetiminde bir tarikat teşekkül ettirilmiştir. II. Mahmud döneminde 1826'da Yeniçeri Ocağı lağvedilinceye değin Bektaşî zaviyeleri ve tarikatı kesintisiz varlığını sürdürmüştür. Yeniçeri Ocağı mensuplarının manevi bakımdan Bektaşiliğe mensubiyetleri dolayısıyla ocağın

lağvından sonra Bektaşî tekke ve zaviyeleri de kapatılmıştır. Fakat etkinliği ve halk kitleleri üzerinde tesiri ortadan kalkmayan Bektaşî doktrini, 1860'larda restore edilerek devlet katında yeniden kabul görmüş, tekke ve zaviyeler 1925'te bütün tarikat mekânlarının lağvına kadar faaliyetini sürdürmüştür.

On altıncı yüzyılda devlet himayesine girmesinden sonra çok parçalı anlayışları merkezileştirmek için katalizör rolü oynayan sadece çok geniş coğrafyalarda ve büyük halk kitleleri üzerinde değil devlet adamları katında da makbul tutulan Bektaşîlik, Mehmet Fuad Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı ve Ahmet Yaşar Ocak başta olmak üzere pek çok ilim adamının ilmî araştırmalarına konu olmuştur. Bu bakımdan Alevî ve Bektaşî geleneğine dair akademik literatürün çeşitlenmesi için bu geleneğe dair birincil kaynakların ortaya çıkarılması ve incelemeye tabi tutulması, eskiden başlatılan çalışmaların günümüzde de devam ettirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed CEYHAN ve Öğr. Gör. Murat ALANDAĞLI'nın Pir Sultan Abdal 2 Temmuz Kültür ve Eğitim Vakfı tarafından yayınlanan, *Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhına Yüz Sürenler* adlı eser; 13 Aralık 1921 ilâ 29 Ağustos 1925 tarihleri arasında Hacı Bektaş Veli Dergâhına gelen ziyaretçilerin hislerini kaleme alması için tutulan ziyaret defterinin çevrim yazısı ve değerlendirmesini ihtiva eder. Eserde öncelikle, Bektaşîliğin doğuşu, gelişimi, yasaklanması ve Erken Cumhuriyet döneminde Bektaşî tarikatının ve tekkelerin durumu hakkında da özet niteliğinde bilgiler sunulmuştur. Yazarlar ayrıca ziyaret defterini yeni yazıya geçirmekle iktifa etmeyerek defterdeki kayıtları analize tabi tutarak kaleme dökülen şahsî hisleri, düşüncüleri değerlendirmişlerdir. Bunun yanı sıra ziyaretçi profiline dair ortaya konan veriler de dergâhın hitap ettiği kesimlerin çeşitliliğini ve niteliğini göstermesi bakımından değerlidir. Çalışmaya esas teşkilden "*Hacı Bektaş Veli Hazretleri Türbesinin Ziyaret Not Defteri*" adlı kaynak, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 2216 numarada kayıtlıdır.

Eserin giriş bölümünde, Bektaşîlik ve Hacı Bektaş'a dair yapılan değerlendirmeler, mevcut literatürün tekrarı niteliğinde olduğundan kısa tutulmuştur. Çalışmanın esas hedefi, ziyaret defterinin mümkün olduğunca hatasız çevrim yazısı ve bu kaynağın değerlendirilmesi ile sınırlı tutulmuştur. Müelliflerin benimsediği bu usul ve yaklaşım eserin hem tekrar niteliğinde bilgilerle esas konusundan sapmasını engellemiş hem de çalışmanın ana kaynağının ön planda kalmasını sağlamıştır. Benimsenen bu metodolojik tavır sayesinde sade ve mevcut literatürü tekrar yerine o literatüre katkı getiren bir çalışma ortaya çıkarılmıştır.

Eserin birinci bölümünde yukarıda ifade edildiği üzere Hacı Bektaş Veli'nin tarihi portresi, onun etrafında inşa edilen kült, menkıbevi hayatı, Bektaşîliğin önce Türkmen çevrelerinde ardından uçlarda, fütihat bölgelerinde yayılması, tarikat niteliği kazanması kurumsallaşma dönemi, Bektaşî tekke ve zaviyelerinin lağvı akabinde restore edilmesi ve Cumhuriyet döneminde Bektaşîlik hakkında mevcut literatür üzerinden telif bir metin kaleme alınmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin

hayatı ve Anadolu'daki faaliyetleri hakkında bilgi veren eserlerin başında Eflakî ve Aşıkpaşazade'nin eserlerinin ilk kaynaklar arasında olduğu ifade edilerek onun hakkında bilgi veren kaynakların çoğunun Hacı Bektaş'ın yaşadığı dönemden çok sonra kaleme alındığı, ona dair çok kısa bilgiler sunulduğu bu nedenle hayatının önemli kısmının karanlıkta kaldığı belirtilmiştir. Söz konusu bölümde Ahmet Yaşar Ocak'ın bu konuda ortaya koyduğu genel çerçeve Bektaşiliğin gayri Sünniliğine dair görüşü esas alınarak temel yaklaşım belirlenmiştir. Yine Ocak'ın çalışmaları üzerinden Hacı Bektaş Veli'ye yakın zümrelerin 14. yüzyılda Baba İlyas'ın müridi ve Vefaiye tarikatına mensup olarak kendilerini tanımladığı, bu dönemlerde Bektaşî doktrininin Vefai, Haydarî, Kalenderi gibi zümrelerden henüz bağımsız hale gelmediği ifade edilir. Hacı Bektaş Veli kültürünün yaygınlaşmasında onun menkıbevi şahsiyetinin bilinmesinde Abdal Musa'nın rolü üzerinde durulmuştur. Akabinde Bektaşilik doktrininin II. Bayezid devrinde 16. yüzyılda müesseseleşme süreci ve organizasyonu sade bir şekilde değerlendirilir. Ayrıca Bektaşiliğin şehirden daha çok konar-göçer zümrelere ve kırsal kesimlere hitap ettiği belirtilir. Bektaşiliğin nüfuz alanları ve hitap ettiği kitlenin niteliğine dair değerlendirmelerde Suraiya Faroqhi'nin çalışmaları dikkate alınmıştır. Orta Anadolu'dan Balkanlara geniş bir alanda zaviye ağına sahip Bektaşî tarikatı geniş ziraî alanları ve önemli bir iktisadi gücü kontrol ettiğine dair tespitler mevcuttur. Müellifler, Bektaşî tarikatının 1826'daki lağvı sürecini de ele alarak bu dönemde Bektaşiliğin maruz kaldığı sosyal ve ekonomik yıkımı kantitatif veriler üzerinden ortaya koyar. Buna göre, tarikatın gelirlerini, ziraî işletmesini kontrol ettiği köy sayısı 362 köyden 42 köye gerilemiştir. Bundan başka gelirleri yine dergâha bırakılan tuz ve değirmen gibi iktisadi ünitelere de el konmuş ve tarikat gelirlerinin büyük kısmını kaybetmiştir. Hacı Bektaş Veli Dergâhının tarihsel serencamının ardından dergâhın organizasyonu üzerinde durulmuş ve yapısı tanıtılmıştır. Buna göre dergâh; Mihman evi (Misafirleri ağırlama yeri), Aşevi (yemeklerin pişirildiği yer), Ekmek evi (ekmeklerin yapıldığı yer) ve Meydan Evi (sadece müritlerin girişine izin verilen yer) şu bölümlerden ibaretti. Bölümün sonunda ise Milli Mücadele'de Bektaşî tarikatı mensuplarının üstlendiği rol üzerinde durulmuştur. 22 Aralık 1919'da Mustafa Kemal'in tekkeyi ziyaret ettiğini ve tekkenin Babaları olan Salih Niyazi Baba ile Cemaleddin Çelebi'nin Milli Mücadele'ye, İstiklal Harbi'ne olan desteklerini ifade ettiği belirtilmiştir.

İkinci bölümde çalışmanın esas mevzuu olan ziyaret defterinin tahlili yer almaktadır. Öncelikle defterin tertip edilme nedenleri üzerinde durularak bu hususta Salih Niyazi Baba'nın rolü belirtilmiştir. Defterin transkripsiyonundan evvel fiziki nitelikleri ve genel özellikleri tanıtılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan defter, Rumi 13 Kanun-ı Evvel sene 1337 (13 Aralık 1921) - 29 Ağustos sene 1341 (29 Ağustos 1925) tarihleri arasında tutulmuştur. 36 cm X 24 cm ebatlarındaki defter ciltlidir. Toplam 276 varak olan defterde ziyaretçiler rik'a yazı çeşidini kullanmıştır. Defterin toplam varagından 102'si kullanılmıştır. Yazıların niteliği bakımından defter okunaklı ve temiz durumdadır. Ancak birtakım kelimeler

silindiğinden yahut Arapça ve Farsça kelimelerin yanlış yazılmasından kaynaklı olarak kimi kelimelerde okuma zorluğu çekilmiştir. Defterde ikişer adet Arapça, Almanca, Arnavutça, Yunanca ve Farsça kayıt yer alır. Bunların haricindeki bütün kayıtlar Osmanlı Türkçesi ile tutulmuştur. Söz konusu bölümde defter analize tabi tutularak kayıtlar üzerinden birtakım değerlendirilmeler ve veriler ortaya konmuştur. Defterdeki verilere göre söz konusu dönemde dergâhı 688 kişi ziyaret etmiştir yahut dergâhı ziyaret edenlerden 688 kişinin ziyaret defterine his ve fikirlerini kaydettiği söylenebilir. Ziyaretçilerin profilini tespit için hangi meslek grubuna mensup oldukları, sosyal statüleri, bürokrasiden kimseler iseler vazifeleri, askeri zümreden ziyaretçilerin rütbeleri belirlenmiştir. Defterde Bektaşiliğe dair sempatilerini, dergâha bakışlarını, iç dünyalarını samimi ifadelerle kaydeden ziyaretçilerin kullandığı ifadeler muhteva analizine tabi tutulmuştur. Kayıtların sistematik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi bu verilerin Alevi ve Bektaşî literatüründe kullanımına dair bir bakıma metodolojik bir tarzda önermektedir.

Eserin üçüncü ve son bölümünde müellifler hem defterin orijinal görüntülerine hem de çeviri yazı kısmına yer vermiştir. Böylece transkripsiyonun sağlaması da mümkün kılınmıştır. Söz konusu ziyaret defterini esas kaynak edinen eserde, transkripsiyonun ötesinde bir yaklaşımla kayıtların analize tabi tutulması Bektaşiliğe, Hacı Bektaş Veli Dergâhına dair Osmanlı Devleti'nin son yılları ve Türkiye Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bakışı, halk ve yöneticiler katında tarıkata dair ilgiyi göstermesi bakımından oldukça ilgi çekicidir. Bundan başka ziyaretçilerin profili üzerinden Bektaşiliğin nüfuz alanına ve hitap ettiği kitlenin çeşitliliğine dair fikirleri sürmeyi mümkün kılmaktadır. Ele aldığımız çalışma, Alevi ve Bektaşî geleneğine, Hacı Bektaş Veli Dergâhının popülaritesine dair veriler sunması ve kayıtların tutulduğu dönemdeki tarikat mensuplarının kişisel görüşlerini, iç dünyalarını yansıtması bakımından dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- Gölpınarlı, A. (1958). *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî: Vilâyet-nâme*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Beldiceanu-Steinherr, İ. (2011). "Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler (XV.- XVI. yüzyıllar)", (Çeviri: İzzet Çıvgın), *Alevilik – Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. 3: 130-187.